
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

VALÓSÁGON TÚL ÉS INNEN

Gion Nándor: *Ez a nap a miénk*. Osiris Kiadó, Budapest, 1997

Beder István: *Töviskoszorú*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 1998

Minden szándékosság nélkül történt, de azért aligha véletlen, hogy az elmúlt hónapok során két, tárgyakat tekintve egymáshoz közel álló regényünket is olvashattam. Eltérő szinten megvalósultat, ámde egymással rokon tüneteket is hordozót, na és – ismétlem – mindenképpen regényünket, hiszen Gion Nándor akkor is a miénk, ha Pesten jelent meg, ugyanúgy, mintha valamelyik itteni kiadónk jóvoltából vehetnénk kézbe. Ugyanúgy, mint Beder Istváné, amely, íme, számomra „helyben”, itt, Zentán látott napvilágot „csak”. Lévé, hogy mindkettő ugyanarról a korszakról szól, s tájunkról is – bár ami az utóbbit illeti, talán mégsem egészen. Lévé, szűkebb pátriánk két tájegysége, Bácska és Bánát, főleg ha a második világháború alatti átmeneti kettéválásukra gondolunk, regényterepként sem cserélhető fel egészen egymással. Függetlenül attól, hogy mind az egyikben, mind a másikban az annak idején lejátszódókról most van ideje a szólásnak. Most, hiszen „vészkorszakunk” azon sokáig feledésre ítélt, de nem könnyen feledhető epizódjai állnak középpontjukban, melyekről a legutóbbi évekig lehetetlen volt könyvet megjelentetni – eltekintve Burány Nándor *Összeroppanásának* máig is megfoghatatlan csodájától, amely aztán természetesen ki is váltotta nyomban az éberség reakcióját.

Napjainkkal ellentétben, amikor is, bár helyzetünk (kisebbségi és nem kisebbségi vonatkozásban egyaránt) enyhén szólva siralmasnak mondható, miközben paradoxonnak tetsző módon, múlt és jelen nyomorúságának felpanaszolása terén nem ütközünk akadályokba. Határon innen és túl egyaránt nem, ezért is jelenhettek meg olyan dokumentum jellegű alkotások, amilyen Matuska Márton *A megtorlás napjai*, Cseres Tibor *Vérbosszú Bácskában*, dr. Mészáros Sándor *Holttá nyilvánítva* vagy Szloboda János *Zentán történt '44-ben*, de talán a lista még nem is teljes. Megelőzve a regénybeli feldolgozást, ám mégsem téve azt feleslegessé. Ugyanakkor azonban fel is szabadítva azt valamennyire. Részben a virágnyelv kényszere alól mentve föl, aminek eszközei nem utolsósorban az

elkerülhetetlen ködösítés érdekében lehetnek szándékolta elrajzoltak, netán „mitikusak”, ámbar, hogy Gion regénye és egész munkássága vonatkozásában mennyire lenne találó a „mitikus realizmus” minősítése, abba talán kockázatos lenne most belemerülni. Főleg mert Gion világában van, s mindig is volt valami mesészerű, ami miatt a minősítés előtagja könnyen kiszalad a tollunk alól, bár ez talán mégsem eléggé hangsúlyozott ahhoz, hogy arra vitathatatlanul szolgálhatna rá, miközben annyira semmiképpen sem tapinthatóan valószínű, hogy csak úgy „simán” nevezhetnénk realistának.

De hát a kategorizálás talán mellékes is. Gion egyszerűen ilyen, sőt attól Gion, hogy ilyen. Eltekintve attól, hogy mivel az *Ez a nap a miénk* voltaképpen a *Virágos katonával* elkezdett, majd a *Rózsaméz*zel folytatott (*Latroknak is játszott* közös címmel is megjelent) két regény „szenttamási trilógiává” kiegészülő folytatása, Gion már csak a stílusterés elkerülése érdekében is kénytelen Gion maradni. Sajátosan egyéni és sokszor varázsos hangja ellenére számomra kissé nehezen emészthető. Alkalmassint nem könnyen fékezhető racionalitásigényem folytán sem, szoktatgatva ugyan magam jellemzőihez, ám azért olyanféle képtelenségek mellett, amilyenek pl. ugyancsak nemrég olvasott *Ne baleset legyen* című novellájában találkozhattam, mármint hogy megbízó és megbízott az illetéktelen harmadikként jelen lévő elbeszélő társaságában állapotodjon meg egy szakszerűen illeghajtandó bérgyilkosságról, mégsem tudva csak úgy elmenni. És hát az *Ez a nap a miénk* szintén több ilyen „naivizáló” mozzanattal megtűzdelt, holott, éppen mert múltunk egy nagyon fontos szakaszát, átmeneti visszacsatoltatásunk ellentmondásos idejét, majd annak tragikus következményeit idézi föl, talán más hozzáállást igényelne. Átgondoltabb valóságát(tat)ást, már-már azt írnám, több elmélyülést. Nem mintha nem lenne sok mozzanata hiteles is, kezdve attól a bizonyos „szép húsvéti reggeltől”, amikor 1941-ben a magyar csapatok bevonulnak Szenttamásra, amely nap ilyenformán „magyar szemmel” nézve látszik a „miénk”-nek, némelyek nemzeti mómora számára ezer évet ígérőnek is, hogy később mások napja jöjjön el, mások ideje, s annak minden velejárója. Miközben e két „nap”, két „miénk” között, sőt némileg e kereten túl is nyúlva, nem kevés dolog történik. Mindjárt ama bizonyos „kinek szép, kinek nem” napon lövésekkel a szerb templom tornyából, s az ezeket követő „átfésülés”-sel, folytatódva a környékbeli partizántevékenység főleg gabonagyűjtogatásban megnyilvánuló akcióival, majd a Sajkás-vidéki – újvidéki razzjáról begyűrdő hírekkel, miközben az ellentétek a „szövetséges nemzetek” között is kiéleződnek. Esetenként családi viszályt is okozón, úgymint az elbeszélő Rojtos Gallai István két sváb sógora esetében, mivel egyikük nemcsak megmarad Krebsnek, hanem még az SS soraiba is jelentkezik, miközben öccse a Keveházi nevet veszi föl, sőt ő lesz a hívőn osztályharcos „kommunista balek” karikatúrájává is egyben. De szó esik a Bukovinából Dél-Bácskába telepített csángókról is, akiknek a reménykedés rövid pár éve után menekülniük kell e tájról, és még jó, ha ennyivel is megússzák. De eljön a szövetségesi német megszállás is, a helybeli zsidóság elhurcolásával együtt, hogy a front elvonultát követően a település német lakosai kerüljenek gyűjtőtáborba, míg a magyarok közül sokan maguk ásta srokba, mások ágyúölteléként a Petőfi zászlóaljba-brigádba – úgy, ahogyan mindezt tudjuk is, abból, amit tanfittott nekünk, s abból, amit nem tanfittottak, de amiről mégis suttogtak, ha ugyan mertek. Vagyis ezeken mennek keresztül a regény szereplői, részben nem is élve túl a rájuk zúdult történelmet, részben igen – úgy, mint Rojtos Gallai, holott végezhetné keresztvágó fűrészt alatt is,

elvégre mezőőr volt az istenadta. Ámde van annyira ember és túlélő is, hogy alkalmanként életmentőként is fellépjen, amiért a megmentettek is kötelességüknek érzik hálát mutatni.

Sűrű és vészterhes tehát a történelmi anyag, embert és frót próbáló, nehezen lerészható látásmódom szerint nem is könnyen beépíthető a kissé meseszerű gioni regényképletbe. Talán még abba az egyszerű formulába sem, amelynek stilisztikai jegyeit nyugodt lélekkel mondhatjuk hagyományosnak. Főleg a magyar próza vonatkozásában, mivel a regény során többnyire egyenletesen csordogáló leíró-mesélő részek váltják egymást hosszabb-rövidebb párbeszédessé szakaszokkal, amelyeknek látszólagos erénye, hogy nemegyszer éppen „hangsúlyeltolódásos” sztereotip ismétlődéseikkel bizonyos mélység, többértelműség illúzióját keltik, gyakran egyfajta feszültséget is teremtve, de valahogy inkább drámai szövegekre jellemzően, semmint regényben hatva igazán hitelesnek, óhatatlanul azt juttatva eszünkbe, hogy az emberek, különösképpen pedig az itt szereplő egyszerű vidéki emberek, ilyenféle sarkítottsággal ritkán beszélnek. Vagy akár azt is, mennyire nehéz valójában regényalakokat közvetlenül megszólaltatni, s hogy erre az újabb idők írói mintha egyre inkább rá is jönnének – valószínűleg ezért is folyamodnak gyakran a Gion által szinte sohasem alkalmazott átmesélő, sokszor az adott figura jellemzését is jobban szolgáló közvetett beszéltetéshez. Ahhoz a tömörítőhöz, ami ugyanakkor sajátos módon képes kiszélesíteni a regény világát, olykor meg éppen azt hitetni el velünk, ami közvetlen megszólaltatás-megjelenítés esetén hiteltelennek hat vagy éppen hihetetlennek. Nemcsak a szereplők szavai-mondatai, hanem tetteik, magatartásuk esetén is, ami végeredményben a nyomukban kibontakozó „kor- és kórkép” egészében is deformálja. Úgy, mint Gion szereplői esetében is, bár nemcsak eme módszerek következtében. Mert hát a „lökötői” múlt után börtönből szabadult Török Ádámról mégsem könnyű elhinni, hogy az általa korábban kirabolt, majd őt mégiscsak némi joggal rács mögé juttató szerb gazdától merő fenyegetőzéssel tetemes összegeket sikerül kizsarolnia, sőt tekintélyes tanyásgazdává is válnia nyomban. Vagyis ehhez bizonyos hatalmi-politikai háttérre lenne szüksége inkább. De hasonló fenntartásokkal kell fogadnunk a Mudrinszki Ozrenről írtakat is, hogy ti. jól menő pékség tulajdonosaként éjszaka partizánakciókban vegyen részt, olyan szinten, hogy utóbb belőle legyen az új helyi hatalom egyik vezéralakja, még ha jól tudjuk is, hogy a magas lánggal égő nemzeti érzés osztályharcos öntudattal párosultán olykor csodákra képes. Amiként további részleteket is említhetnénk még, olyanokat, amelyek túlságosan is leegyszerűsítki, naivvá teszik a regény összképét. Sőt így vagyunk valahogy magával Rojtos Gallaival is, leginkább épp akkor, amikor sorsát beteljesülni véلve a halálba indul. Mivel azt még valahogy elfogadjuk, hogy elhurcolói mielőtt magukkal vinnék, citeráján a „Tamo daleko” kezdetű ismert szerb dalt játszatják vele, ami a rituális bosszú forgatókönyvének akár része is lehet, ám hogy még azt is kívárvák, amíg önmaga végtisztességét megadva ünneplőbe öltözik, sőt felesége segítségével meg is borotválkozik . . . nos, ezt már csak azt rögzítve fogadhatjuk el, hogy Gion valós környezetből és történelmi tényekből építkezik ugyan, de korábbi műveihez hasonlatosan öntörvényűen hoz létre sokban valóságidegen képet. Legkönnyebben úgy akceptálható, ha érte a felelősséget a szerző helyett teremtményére, Rojtos Gallaira hártjuk – hiszen a trilógia két előző kötetében éppúgy, mint itt, maga mesél magáról és a világról. Korábban arról, hogy egy temetői stációkép Krisztust ostromzó katonájának valóságától elforduló derűs arckifejezésében lel borús pillanataiban vigaszra, itt viszont, egybek mellett szarvasitató és

lányfürdető távoli nagy folyókról szóló meséivel veszi le lábáról tűzről pattant tanyasi menyecskéjét, a szép Paulinát.

Amiért is az *Ez a nap a miénket* Rojtos Gallai által átköltött külön világnak kell tekintenünk, mesevilágnak is akár, ha nem lenne benne jelen mindenütt az e világon brutális történelmi valóság. Úgyhogy a regény világának, sajátos esztétikájának kulcsa legfőképpen Rojtos Gallai figurájában rejlik. Abban, hogy környezetéhez való viszonya marginális, lévén különc, kicsit félnótás, kicsit álmodozó, kicsit szélhámós; hamiskártyás, de a maga szintjén művészlélek, mesemondó, alkatilag költő végeredményben. Belül, képzeletében hangolja át az át- vagy át nem élteket, s nekünk, olvasóknak is ilyenként „továbbfüllentve”. El-elszakadva a lesújtó valóságtól, de arra minduntalan vissza-visszahuppanva. Mindennapi mozgásterén belül szívfembéreként érezve együtt szenvedőkkel és üldözöttekkel, sőt az embertelenség világának erejéhez mérten neki-nekifeszülve. Ha tehát belemegyünk ebbe a játékba, képesek lehetünk elfogadni a regény legképtelenebbnek tetsző figuráját is, Török Ádámot, ezt a tanyavilági ló- és juhtolvajt, aki egy kicsit mintha Rózsa Sándor rokona lenne, nem annyira a nép ajkán máig élő, még kevésbé a Móricz Zsigmond által „megemelté”, hanem inkább a nehezen restaurálható eredetié, aki nem csupán a regény elején szorult helyzetbe kerülő szerbekkel szemben lesz „háborús hiénává”, de a „magyar ügy” beakonyultakor is erre készül. Mondván, hogy „Valamiképpen használjuk ki ezt is”, más kérdés, hogy erre már nem lesz alkalma. Másfelől morgolódva ugyan, de béresként rejtegetve tanyáján, befogadja Lusztig Marcit, a Rojtos Gallai által hozzá irányított zsidó ékszerészt, akinek ünneplőbe és lakkcipőbe öltözött váratlan önfeladása voltaképpen Rojtos Gallai és Török Ádám későbbi hasonló fellépését előlegezi, méltóságot kölcsönözve a halál vállalásának. Annak, ami az adott körülmények közt megalázóan „nyomorult” lehetett csupán. Úgyhogy Gion e mozzanat ismételt szerepeltetésével mintha Rojtos Gallai által hullatná az igazságtétel egy halvány virágszálát az áldozatok tömegsírára, megmutatva a poklot, de „megszépítve” is valamiképpen. Úgy tetszik, a kelletténél jobban is, mivel a regénynek alighanem éppen ez a része kerül legtávolabb az általunk csak közvetve ismert és képzeletünkben is csak bizonyos határig összerakható valóságtól. Főleg amiért a szerző és elbeszélője olyan „elméleti” dialógusokkal terheli meg az iszonyatnak ezeket a perceit és óráit, amelyekről elképzelhetetlen, hogy az adott helyzetben el is hangzottak. De az „elképzelhetetlen” miatt jó mégis, amiért a szerző nem is igyekszik itt élethű vagy inkább „halálhű” lenni. Azért is akár, amiért az ilyen szintű megjelenítés egy valóságos túlélő privilégiuma lehetne inkább, s nem olyané, amilyenné Gion formálja meg Rojtos Gallait képzeletében.

Végső fokon egyfajta absztrakcióként, felhőkben járóként éppúgy, mint túlélőként. Mivel minden költőiesítő hajlama mellett, a földhöz ragadt kisember túlélői mechanizmusa is működik benne, nem utolsósorban feleségétől, a két lábával nagyon is földön álló Rézitől támogatottan. Vakondtúrásnyi hatalmát ugyan élvezve is, ám azzal körültkintően élve s módjával visszaélve is, szemhunyorító cinkosságra is készen. De egyáltalán s nem csupán saját érdekében, bizonyos kockázatokat is vállalva, ám a fejvel való falnak rohanást mindenképpen kerülve, szükségképpen az alulnézet pozíciója által determináltan mutatkozva egy, úgy tűnik, tájunkra különösen is jellemző „jugó-magyar” magatartásforma hordozójának. Valahol mégis érezve a vegetatív lét korlátait, jószerével előlük is menekülve álomvilágba. De ugyanezért válva a bűnöző Török Ádám csodálójává és

tétova büntársává is, azé a Török Ádámé, akit ugyan szintén a túlélés motiválna, ha kivagyisága és fékezhetetlen temperamentuma nem tenné lehetetlenné, hogy valóban túlélő legyen. Ezért lép elő végül is rejtekhelyéről. Akkor már, amikor, ha vesztég marad még egy ideig, az átviharzó bosszúhullámot akár meg is úszhatná. Így azonban „férfihoz illően” végzi, nem is adva olcsón életét, úgy, ahogyan ezen a tájon, attól tartok, az áldozatok közül valójában senki sem végezhetne. Újabb változataként a „költői igazságtételnek” mielőtt a temető békéje bekövetkezne.

Ami után, mint azt tudjuk, idővel a konszolidáció, az „ahogy lehet” ideje is el szokott jönni. Ezért is lesz Rojtos Gallaiból újfent mezőőr, nem lóháton jár és forgópisztollyal felszerelt, hanem gyalogos és fegyvertelen csak. Sőt az új rend agitátora is az első, államformáról döntő és nyilván csakugyan kellőképpen kozmetikázott gumigolyós választás során. Úgyhogy Rojtos Gallairól, valószínűtlensége és valószínűtlen állításai ellenére, végső fokon mégiscsak elmondható, hogy jobb sorsra érdemes kisebbségünk kollektív kényszer(maga)tartását szimbolizálja. Alkalmassint akár azért is helyénvalónak tetszőn, mivel Gionnál rég megszokhattuk, hogy a dolog nemegyszer a közvetlen valóság feláldozása árán válnak jelképszerűvé. Olyanná, hogy itt lehessen helyük igazán csak, ebben a külön világban. Más kérdés, hogy az a korszak, amelyet Gion ezúttal regénytémává avat, voltaképpen egy, a teljesség igényével megírt, a valóságot maradéktalan összetettségében megmutató regényt is megérdemelne.

Olyan eszközökkel megírtat, amelyet Beder István *Tövískoszorúja* esetében legalább ennyire hiányolhatunk. Holott őt nem motiválja semmilyen, Gionéhoz hasonló mitizáló szándék, regényének fő színterét, az általa Dél-Bánátban elhelyezett Duna menti Lakócat, nem kívánja meseszerűvé átstilizálni. Ellenkezőleg: valóságghű, realizitikus szeretne lenni, s erre elvben meg is lehetne minden esélye. Annál is inkább, mivel regényének alapkonceptiója sem mondható éppen elhibázottnak, hiszen művében egyetlen lakócai család három tagja – apa, anya és fiú – által elmondottan kísérli meg életre kelteni múltunknak nagyjából ugyanazt a időszakát, melynek bácskai változata Gion regényéből tárul a szemünk elé. Ugyancsak a kisember helyzetéből megmutatva, de három narrátor-hős révén három látószög segítségével érzékeltetve. Három elbeszélőjének jóvoltából potenciálisan a látóhatár egy meglehetősen tág szakaszának befogását téve lehetővé, mivel így ez a „többszemélyűség” az egyidejűleg különböző helyszíneken végbemenők elmondásához is lehetőséget nyújthat, nem szólva arról, hogy azonos események így egymástól eltérően is tolmácsolhatóak lehetnek. És ha mindehhez hozzávesszük még, hogy a feldolgozott, nagyobbrészt ugyancsak történelemmé lett múlt darab mindenképpen érdekes, változatos, sőt önismeretünk szempontjából *fontos* is, Beder alapvető „regénystratégiája” bizvást mondható ígéretesnek.

Lévéen, hogy a regény az apa, Bali Károly halászmester megszólaltatásával veszi kezdetét. Abban a megszállt nedíci Szerbiához az adott időben inkább csak formálisan kapcsolódó, de szintén náci okkupálta Bánátban, közelebről annak déli végén, a Duna bal partján, illetve részben a jobbon is, Smederevóban, ahová halászmesterünk zsákmányával és italkedvelő sógorával illegálisan ruccan át csónakján, hogy aztán hazaérkezve kommunista felesége Gestapo általi elhurcoltatásáról értesülhessen. Váratlan döbbenetére, hiszen asszonyánál sokkal „túlélőbben” apolitikus lévén, annak röplapterjesztéséről mit sem tud, sőt természetkedvelő természetéből természetszerűleg adódóan nem is

igazán kíván tudni. Még ha utóbb kiszabadítása érdekében tőle telhetően igyekszik is megmozgatni a számára elérhető köveket, nem kevés anyagi áldozat árán némi ígéret birtokába is jut, csak hát . . . de hiszen tudjuk, hogy a Gestapóval nem lehetett kukoricázni. Köszönje hát meg jó sorsának, hogy ő megúszhatja. Vagy ha úgy tetszik, a feleséget ellenállóvá agitáló Marjanović doktornak, aki később rejték helyén keresi föl, s menekíti a partizánok közé, majd Belgrád felszabadítását követően a frontra is, pontosabban közvetlenül mögéje, ahol aztán egy gulyáságyú vezetőjeként megsebesülten válunk meg tőle. Miután visszapergetetten sok mindent az előzményekről is megtudhatunk. Egyebek mellett benősüléséről a jómódú Kövesdiék családjába, ahol egy ideig betegeskedő szőlősgazda-kocsmáros apósa jobbkezevé lesz, hogy utóbb a gazdasági világválság éveiben, Belgrádban kőműves-segédmunkásként keresse meg kenyerét, amely helyzet szükség-szerűen vezet elhidegüléséhez is ritkán látott feleségétől. Nem okvetlenül a hitvesi ágy kihűléséhez, hanem inkább a hol festegetően művészhajlamúnak, hol szép ruha- és ékszerkedvelően üres lelkű kis nőszemélynek megmutatott Marika összeemelegedéséhez az illegális kommunista mozgalommal. Miközben férje a Belgrádban dolgozó magyarok gyülekezőhelyének számító Mali Petrovgrad vendéglőben olykor megfordulva, még a világtörténelem „leghadügytelenebb” hadügyminiszterével, az ószirózsás forradalom idején katonát látni többé nem akaró emigráns Linden Bélával is találkozhat. De itt ér meg egy rendőri razziát is, „vízi ember”-hez illő ösztönének hála, idejében úszva ki a kerítőháló szűkülő gyűrűjéből, túléli hajlamának megfelelően hagyva feleségét a pácban, illetőleg a rabszállítóban. Alighanem éppen ehhez hasonló „jellemlibái” miatt hatva többé-kevésbé valószerűnek. Olyannak, amilyenek a regény első, általa megszólaltatott részében megmutatkozik. A három rész közül a leginkább sikerültben.

Kár, mivel egy jól megírt regénynek mégiscsak emelkedő görbét illene mutatnia, felpörögnie kéne. Nem feltétlenül a „tempó” tekintetében.

Mert sajnos az ezt követő részben, ahol az elbeszélői szerep a feleségnek, Marikának jut, nem ezt tapasztalhatjuk. Talán mert itt a terep, a Gestapo által kényszermunkára Németországba hurcolt, jórészt kommunista rabnők visztontagságainak helyszínén, Beder semmiképp sem mozoghat annyira otthonosan, mint az Al-Duna táján, és amiért itt nem csupán másod-, harmad- vagy tizedkézből szerzett értesülésekre, na meg a már „elkőnyvelt” történelemre kell támaszkodnia, hanem mert az események környezetbe illesztésekor is jobban rá van utalva képzeletére. Eltekintve attól, hogy Marikát megszólaltatva „női bőrbé” is kell bűjni, amire (akárcsak fordítottjára) kellő alkotói beleélés esetén számos sikeres példát találhatunk az irodalomban. Ám hogy Bederét aligha említhetjük ilyenként, annak talán nem is elsősorban alakjának nő volta az okozója, hanem amiért megformálójá mintha el sem döntötte volna igazán, milyennek is kívánja körvonalazni. Társadalmi helyzetét illetőleg sem, először jómódú gazdálányként mutatva be, s a képzőművészethez vonzódónak is, aki részben azért is megy hozzá a halász Bali Károlyhoz, hogy az édesapja betegsége folytán részben ránehezedő gondokat férjére áthárítva, zavartalanabban hódolhasson a rajzolgatás-festegetés kedvtelésének, míg szövnőd később mintha csak azért lenne belőle, hogy a munkásosztály tagjaként kommunista ellenállóvá is válhasson. Hogy a letartóztatását követően a vele történetekről így már maga számolhasson be – látszólag saját szavaival, de mégsem igazán a sajátjaival. Közlebbről, kálváriájának utolsó szakaszáról, illetve a háború németországi végvonaglásáról is egyben,

valamint szerencsés hazatéréről. Nem is csupán tulajdon megpróbáltatásairól és viszonyosságairól, hanem fogolytársnői egy kis csoportjáéiról is – bőséges lehetőséget kínálva a szerző számára különböző jellemek, sorsok láttatására. Többnyire velük meséltette el életük egy-egy szakaszát, illetve nem is csak velük, hanem a korábban hadiüzemben dolgoztatott, de már evakuált foglyok keretének ekkor már igencsak lelombozódott parancsnokával is, akiről ilyenformán megtudjuk, hogy azelőtt pilótaként vett részt szovjetté átfestett gépével Kassa emlékezetes bombázásában, majd utóbb fél szemét elvesztve kényszerült táborparancsnoki tisztség betöltésére. Nem igazán vadállati minőségben, ami talán megengedett, sőt jó is így, elvégre az emberi szerepeket békében-háborúban nem csupán a hajlamok, hanem a körülmények is meghatározzák. Kevesbé szerencsés, hogy mindezt igazi belső indíttatás nélkül, mindössze szintén táborlakó szeretője felkérésére meséli el a köréje gyűlt, ekkor már tulajdonképpen őrizet nélkül maradt fogolyoknek, mielőtt egy éppen végszóra érkező sebesültszállító autóra felugorva, végképp sorsukra hagyná őket. Akikről kalandos hazaújtjuk során szintén megtudhatunk egyet-mást, többnyire hasonló, gombnyomásra történő megszólaltatás segítségével, aszerint, hogy a szerzői bonyolítás jóvoltából ki kerül sorra éppen. Itt is, akárcsak Gionnál, mindig „direkt”-ben megszólaltatva, ámde mindig ugyanegy hangon. Úgy, mint Marika esetében is, forduljon bár közvetlenül hozzánk, olvasókhoz, vagy valamelyik társnőjéhez, visszatekintően neki mesélve el a letartóztatása után vele történeteket ismét csak felkérésnek eleget téve. Szinte programszerűen bontakoztatva ki egy összképet, amelynek immár történelmivé vált valós voltát, „ténybeli” hitelességét semmi okunk kétségbe vonni. Sajnálni viszont inkább – amiért az elmondottak, az eszközök elégtelensége folytán, sehol sem lesznek érzékletesek, élményszerűek, képtelenek megérinteni minket. Amiért, bár tömörek szeretnének lenni, végsőkéig leegyszerűsítetteké válnak, sőt didaktívoknak is bizonyulnak. Annyira, hogy nem könnyű szabadulni a benyomástól, miszerint itt kimondottan azért történik ez vagy az, helyel-közzel túlsűrítetten, több is a kelletténél, hogy nem túl terjedelmes regényében Beder, mintegy idegenvezetőként, századunk egy történelmileg látványos szakaszában mihamarabb körbekalauzolhasson bennünket. Tőle telhetőleg „eszmei eligazításunk”-ról is gondoskodva, természetesen nem a rég kiszendvedett szocrealista értékrendhez igazodva, de annak sulykolására emlékeztető módon. Alkalmasint azért vendégeltette meg szabadon, de elvesztemen bolyongó táborlakóit egy emberséges német parasztcsaláddal: hadd tudjuk meg, hogy ilyen is akadhatott, remélhetőleg nem is elvéve. Élén egy, a jobbról-balról megfűrt Weimari Köztársaságot újraálmódó családfővel, általa mondatva ki akkurátusan a kommunistákról, hogy ők ugyan „ádáz ellenségei a horogkeresztnek, de nem a diktatúrának is”, vagyis a totalitarizmusellenesség napjainkra kikristályosodott és közhasználatúvá vált megfogalmazását túlságosan is felismerhetően adva e rokonszenves gazdaember szájába. Hasonlóképp járva el az illúzióromboló moszkvai tapasztalatokkal rendelkező fogolytárs, Anna doktornő esetében is, aki szerint „Amilyen bűnbak volt a zsidó mostanáig Németországban, éppolyan bűnbak a kifogyhatatlan »osztályellenség« a Szovjetunióban”, ismét csak egy századvégünkre beérett tanulságot előlegezve. Anélkül, hogy mégüle a személyes megélttség is kiérződné valamiképpen. Annak folytán, hogy Beder, bár gyakran beszélteti-mesélteti figuráit, képtelen őket egyéni nyelven megszólaltatni. Akár mellékszereplőről legyen is szó, akár három elbeszélő hősről. Holott a rájuk alapozott regénykoncepciót igazán

akkor mondhatnánk sikeresnek, ha az három külön hangot is jelentene, kinek-kinek a maga nyelvét, sajátos szóhasználatát, mindazzal együtt, amit ez felszínre hozhat. Ahelyett, hogy korrekt, szabatos, gördülékeny, egyes leíró részekenél érzékletesnek is mondható riporter nyelvén, mindig Beder István szólna helyettük. Akár apolitikus halászmester-apáról legyen is szó, akár művészi hajlamú mozgalmi szövönő-anyáról, akár kamaszkorából alig kilépő diákfiukról. Úgyhogy mire a szerző által nyilván izgalmasan kalandosnak szánt, de több helyütt meglehetősen naivra sikeredett, itt-ott meg egyenesen bukólikus epizódokkal is tarkított „Marika-rész” végére érünk, mindenképpen kiderül, hogy főleg ez teszi kiskorúvá Beder regényét. Amiért is a fiú, Ákos színre léptekor a kívánatos hangváltás elmaradása miatt, már semmi okunk a meglepődésre. Mert annak ellenére, hogy Beder falujában, Lakócán, újra otthonosabban érezheti magát, inkább csak tudomásul vehetjük a lejátszódókat. Együtt a látszólag filmszerűen pergetett, de a fiú által inkább csak elnagyoltan, nem igazán átélhetően előadott események zsúfoltságával. Már mint hogy a falu nagyhatalmú és közutálatnak örvendő sváb főjegyzője meglépésekor miképpen kényszeríti rá a fiú nagyapját arra, hogy rakott szekerekkel őt a magyar határig fuvarozza, hogy aztán a szívbeteg öregember holtteste már csak a kivégzett zsidók tetemei közé keveredve, egy tömegsírba kerülhessen felszínre. Hónapokkal később, semhogy a szovjet harcokcsik elérik a falut, nyomukban azokkal a német és magyar lakosokat irtó-ritkító partizánokkal, akik a késve felbukkanó Marjanović doktor szerint mégis inkább csetnikek voltak. Mellesleg ugyanő konferálja be a megtisztított terepre telepítendő líkaiak érkezését is a háborúból megtért Bali Károlynak. Akit, mivel korábbi halászmesterségét kisebb fokú rokkantsága miatt többé nem folytathatja, mellesleg kosárfonó szövetkezet alakítására biztat. Azután már, hogy a fia és az általa rejtegetett kis sváb szolgálólány egymásba kapaszkodásának napfényre kerülése, létrejöttének természet-szerűségéhez hasonlóan, váltja ki belőle a felelősségről szóló atyai intést – ugyanolyanul, mint belőlünk a . . . nos, igen, belőlem mindenképpen a közhelyektől való viszolygás allergiáját. Azt, amit valójában Bedernek kellett volna idejében éreznie ahhoz, hogy egészségben se hagyjon zavaróan népnevelői utóízt maga után. Bármennyire úgy adódjék is, hogy a szegedi tanulmányait félbehagyni kényszerülő, majd (szerencsére!) frontszolgálatra alkalmatlannak bizonyuló Ákos a jelek szerint rövidesen hézagpótló segédtanító lehet, idővel meg talán több is annál. Mert hiszen rendezni kell közös dolgainkat, okulunk a történelemből, annak ellenére, hogy ez tudvalevőleg nem szokás, „tennünk kell valamit azért, hogy az utánunk következő nemzedékek tiszta szívvel, gyűlölködés nélkül éljenek”. Úgy, ahogyan az a regény végén áll, és hát csakugyan, előbb-utóbb, és úgy-ahogy a dolgok helye is szoktak rázódni. Egy időre legalábbis, amíg . . . de a történelemnek ez a szakasza már nincs a regényben.

Ami viszont benne van, benne van mind a kettőben. Gionében éppúgy, mint Bederében. Az egyikben nem igazán valóságként, inkább meseszerűvé légiésítve, a másikban érezhetően a közvetlen láttatás szándékával, de tárgyán innen maradván. Két egymástól eltérő műként, de sok közös, hibának is minősíthető vonással reagálva múltunknak ugyanarra a szakaszára, kétféle válaszként egy kihívásra. Irodalmunkat végső fokon így is gazdagítván.

VARGA Zoltán